

Helene Druskowitz o slobodi volje*

IVANA SKUHALA KARASMAN

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1 Druskowitz, H.
Hrvatska filozofija u 19. stoljeću
"18"
Sloboda volje
Recepcija Kanta i Schopenhauera
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 8. 12. 2018.
Prihvaćen: 15. 1. 2019.

Sažetak

Helene Druskowitz u svom djelu *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung (Kako je moguća odgovornost i uračunljivost bez prihvaćanja slobode volje? Istraživanje, 1887)* tematizira slobodu volje u kontekstu ubrojivosti i odgovornosti. Njezin se stav nalazi u opoziciji prema Kantovu pojmu transcendentale slobode kao temelja za slobodu i odgovornost pri djelovanju. Druskowitz odbacuje transcendentálnu slobodu, a da pri tome zadržava uračunljivost i odgovornost. Ona svoje razumijevanje slobode i odgovornosti gradi dijelom na filozofskim argumentima koje nalazi kod Arthura Schopenhauera i Paula Réea.

Ključne riječi: Helene Druskowitz, Immanuel Kant, Paul Réé, Arthur Schopenhauer, sloboda volje

Uvod

Problem slobode volje ulazi u područje interesa filozofije s Epikurom. Pitanje slobode volje pojavljuje se kao relevantno u trenutku kada se uspostavlja jedan dominantan pogled na svijet koji pretendira na univerzalnost, zbog kojega se redefinira položaj čovjeka u svijetu.

Epikurova prirodna filozofija sazdana je na atomističkom, mehanicističkom razumijevanju prirode. Mehanicističko razumijevanje prirode pretpostavlja determinizam prirodnih procesa, koji znači i determinizam procesa koji se do-

* Članak je rezultat istraživanja na projektu »Hrvatske filozofkinje u europskom kontekstu«, HRZZ UIP-2017-05-1763, koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

gađaju u čovjeku, ako se čovjeka promatra kao materijalno biće koje je sastavni dio prirode. Iako se kršćanstvo pojavljuje kao zaštitnik ljudskog slobodnog odlučivanja, uzdižući čovjeka iznad ostatka prirode pripisujući mu dušu, u kontekstu kršćanske teologije pojavljuje se nova dimenzija problema: konstituiranje ljudske slobode u odnosu na Boga kao savršeno biće koje posjeduje providnost i sveznanje.

Ovo kratko ocrtavanje nekih historijskih detalja vezanih uz problem slobode treba poslužiti tomu da se ukaže na pravilnost u pojavi aktualizacije pitanja o slobodi volje. Moja pretpostavka je kako se pitanje slobode volje aktualizira u onim razdobljima u kojima se ostvaruje stanoviti stupanj sigurnosti u dominantnu sliku svijeta, bilo da se ona temelji na religijskim ili znanstvenim razumijevanjima svijeta.

Upravo se u takvom uzletu vjere u znanstveno razumijevanje svijeta odvija jedna drama razumijevanja čovjeka, proces redefiniranja našeg položaja u svijetu. Drama koja se manifestira u djelima filozofa poput Schopenhauera i Nietzschea, ali jednako tako u obliku vjere u ispravnost nove znanstvene metode i na njoj utemeljene slike svijeta koja se pojavljuje u pozitivizmu. U ovom devetnaestostoljetnom redefiniranju razumijevanja čovjeka sudjeluje i jedna filozofkinja hrvatskog porijekla, a to je Helene Druskowitz (1857–1918).¹

Filozofija Helene Druskowitz uvelike se temelji na pobijanjima tuđih filozofema. Kad je riječ o slobodi volje, temelj na kojemu ona gradi svoj stav jest opozicija prema Kantovom utemeljenju slobode volje u transcendentalnom subjektu, kao i na Schopenhauerovom stavu kako je sloboda volje nemoguća. U daljnjem radu ću postaviti Druskowitzino razumijevanje slobode volje u kontekst koji je određen ovim pobijanjem Kantovog razumijevanja slobode volje. Druskowitzino djelo *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung (Kako je moguća odgovornost i uračunljivost bez prihvatanja slobode volje? Istraživanje)* pojavljuje se kao misao koja oponira dominantnim strujama i pristupima problemu slobode i determinizma (sl. 1). Spomenuto djelo objavljeno je 1887. godine kod nakladnika Georga Weiße u Heidelbergu. Riječ je o kratkoj knjižici o slobodi volje koja je u središtu ovog članka.

¹ Pravo ime joj je bilo Helana Maria Franziska Druschkovich. Vidi: »Druskowitz, Helene von, geb. Druschkovich, Helena Maria«, u: Ilse Korotin (Hrsg.), *Biografija: Lexikon österreichischer Frauen*, (Wien – Köln – Weimar: Bohlau Verlag, 2016), sv. 1, pp. 622–623. Vidi i »Druskowitz (von), Helene«, u: Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman, *Naše žene: Leksikon znamenitih žena Hrvatske od X. do XX. stoljeća* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2016), pp. 42–43.

Wie ist
Verantwortung und Zurechnung ohne
Annahme der Willensfreiheit
möglich?

— — —
Eine Untersuchung

von

Dr. H. Druskowitz.

Heidelberg, 1887.

Georg Weiß, Verlag.

Slika 1. Naslovnica knjige *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* (Heidelberg, 1887) Helene Druskowitz.

Djelo je još za života Helene Druskowitz bilo predmetom šireg interesa te je tako u uglednom filozofskom časopisu *Mind*² 1887. godine objavljena recenzija ove knjige:

»Kako je moguća odgovornost i uračunljivost bez prihvaćanja slobode volje? Istraživanje Dr. H. Druskowitz. Heidelberg: G. Weiss, 1887. Pp. 40.

Autor tvrdi u suprotnosti s Dr. Paulom Rééom (vidi MIND, xi. 137), da je čovjek još ‚moralno odgovoran‘, iako, kako Dr. Réé drži, volja nije ni empirijski ni transcendentno slobodna. Za individualnog čovjeka nije samo veza u prirodnom procesu, nego je i ‚zaokružena cjelina‘ imajući određenu ‚nezavisnost‘ i svijest sebe samog da djeluje dobro ili zlo. Samosvijest i snaga razlikovanja između točnog i netočnog nosi s njima odgovornost za društvo.«³

Djelo *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* do sada nije bilo predmetom sustavnog istraživanja, iako se bavi temom koja je i u današnje vrijeme aktualna.

Filozofski problem slobode volje sastoji se u tome da nije moguće uskladiti determinizam prirodnih zakona i zatvorenost kauzalnog lanca koji se pojavljuje u prirodi s neuzrokovanom odlukom, kojoj se uzrok nalazi u samom subjektu. Stav prema kojemu je čovjek biće koje posjeduje slobodnu volju implicira kako je svaki čin koji se smatra slobodnim onaj koji ima svoj početak u volji bez vanjskog utjecaja, tj. otvara se pitanje uskladivosti slobodnog voljnog čina s prirodnim kauzalnim nizom koji ne dopušta odstupanja. Samo slobodno djelovanje pretpostavlja kako »ja« koje djeluje suvereno odlučuje o svom činu te kako je ono samo uzrokom toga čina.

Mada se problem slobode volje može smatrati jednim od temeljnih problema zapadne filozofije, Druskowitz povezuje slobodu volje s Orijentom,⁴ povezujući njenu pojavu s brahmanizmom i budizmom, da bi na Zapadu pojava

² *Mind* 12 (1887), p. 150.

³ *Mind* 12 (1887), p. 150: »*Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* von Dr. H. Druskowitz. Heidelberg: G. Weiss, 1887. Pp. 40.

The author contends, in opposition to Dr. Paul Réé (see MIND, xi. 137), that man is still ‘morally responsible,’ although, as Dr. Réé maintains, the will is neither empirically nor transcendentally free. For the individual man is not merely a link in a natural process, but is also a ‘rounded-off whole,’ having a certain ‘independence’ and a consciousness of himself as acting well or ill. Self-consciousness and the power of distinguishing between right and wrong carry with them responsibility to society.«

⁴ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* (Heidelberg: Georg Weiß, 1887), p. 2: »Die Lehre von der freien Persönlichkeit, oder von der Willensfreiheit bildet in Morgenlande schon einen Bestandteil des Buddhismus ja selbst des Brahmanismus.« »Učenje o slobodnoj osobi, ili o slobodi volje formira se na Orijentu i sastavni je dio budizma, pa čak i brahmanizma.«

problema slobode kao relevantnog filozofskog i teološkog pitanja bila povezana s Epikuirom, a kasnije s kršćanstvom. Tako ona smatra da se problematiziranje slobodne volje ne pojavljuje u značajnoj mjeri u grčkoj filozofiji do helenizma kada polako sa stoicima i pokušajima usklađivanja atomističke fizike i ljudske brige za vlastitu dušu nailazimo na pitanje slobode volje.⁵

Kantovo, Schopenhauerovo i Réeevo shvaćanje slobode volje

Ovu trojicu filozofa ističem kao relevantne za problematiziranje slobode volje kod Helene Druskowitz iz sljedećih razloga. Kant je onaj filozof koji bitno određuje razumijevanje slobode volje koje se još pojavljuje kao dominantno u razdoblju djelovanja Helene Druskowitz, te će sama Druskowitz svoju poziciju graditi na relaciji prema Kantovom konceptu transcendentnog subjekta. S druge pak strane Réee neposredno utječe na njezino razumijevanje slobode volje i odgovornosti, kao dominantnog pitanja kojim se bavi u kontekstu promišljanja slobode volje. Dok Schopenhauer, prema riječima same Druskowitz, formuliira rješenje slobode volje kojim je sloboda dokinuta.

Problem slobode volje pojavljuje se kod Kanta kao preduvjet konstituiranja moralnog zakona i on se s njime bavi u *Kritici čistog uma*, kao i u *Kritici praktičnog uma*. Problem slobode svodi se na problem kauzaliteta kao mogućnost da nešto ima uzrok u sebi samom. Ili drugačije rečeno, je li moguće spontano započinjanje nekakvog događaja, a da se izbjegne nesklad s prirodnim zakonima? Spontano započinjanje događaja jest čin slobode, onaj koji nije određen prethodnim stanjima na razini pojavnoga. U *Kritici čistog uma* Kant nudi rješenje razlikujući *noumenon*, inteligibilno od senzibilnog. Ono što nije pojava kod predmeta, prema Kantu jest inteligibilno.⁶ Na temelju ove razlike transcendentnoga od pojavnoga Kant uspostavlja mogućnost slobode, te mu pridaje kauzalitet, za koji kaže da nije pojava.⁷ Ova se dvojnost ovako uspostavlja:

»A tu ćemo kod subjekta osjetilnoga svijeta imati prvo empirijski karakter, uslijed kojega bi njegova djelovanja kao pojave u potpunosti bila u vezi prema postojanim prirodnim zakonima, pa bi se ta djelovanja mogla izvesti iz njih kao njihovih uvjeta i tako u vezi s njima sačinjavati članove jednoga jedinoga niza

⁵ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung*, p. 3: »Griechen und Römer hatten sich mit der Frage, ob der Wille frei oder nicht, nur wenig beschäftigt <...>.« »Grci i Rimljani su se s pitanjem je li volja slobodna ili ne bavili samo malo <...>.«

⁶ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, preveo Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984), p. 253.

⁷ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, p. 253.

prirodnoga reda. U drugome redu morao bi mu se pridavati još inteligibilni karakter, zbog kojega je on doduše uzrok onih djelovanja kao pojava, ali koji sam ne stoji ni pod kakvim uvjetima osjetilnosti i koji sam nije pojava. Onaj prvi mogao bi se također nazvati karakterom jedne takve stvari u pojavi, a drugi karakterom stvari same o sebi.«⁸

Stvar o sebi, koju Kant razlikuje od stvari u pojavi ne nalazi se u vremenu, te nije podvrgnuto(a) zakonima vremenskog određenja. Ovo inteligibilno omogućuje Kantu uspostavljanje područja slobode za subjekt i njegovo oslobađanje od utjecaja osjetilnoga. Kantovo se uspostavljanje područja slobode svodi na *noumenon* kao područje koje se nalazi izvan prostora i vremena, u kojem je moguće spontano započinjanje djelovanja koje će se manifestirati u pojavnom, koje će biti u skladu s pojavnim, ali neće biti uzrokovano istim. Kant ukazuje kako je sloboda jedna od ideja uma i njezino usklađivanje s kauzalitetom izvodi na sljedeći način:

»Sjedinjenje kauzaliteta kao slobode, s kauzalitetom kao prirodnim mehanizmom, od kojih prvi stoji čvrsto pomoću ćudorednog zakona, a drugi pomoću prirodnog zakona, i to u jednom te istom subjektu, čovjeku, jest nemoguće, a da se on u pogledu prvog ne predočuje kao bit sama po sebi, a u pogledu drugog kao pojava, ono u *čistoj*, ovo u *empirijskoj* svijesti. Bez toga je protivurjeđe uma sa samim sobom neizbježno.«⁹

Drugi filozof čije je razumijevanje slobode volje bitno odredilo ono koje nalazimo kod Druskowitz bio je Arthur Schopenhauer. Druskowitz smatra da je ne-sloboda volje već dugo spoznata od strane filozofa, no Schopenhaueru je pripala zasluga da je tu istinu utvrdio za sve mislioce. On je s pravom tvrdio da je »filozofski sirovom čovjeku« teško objasniti o čemu se uopće radi kod problema slobode volje i da će čovjek kada napokon počinje shvaćati zapasti u nesigurnost i zabludu. Schopenhauer ukazuje kako se volja, zbog toga što je volja u samosvijesti znana direktno i o sebi, nama u svijesti pojavljuje kao slobodna, no pri tome previđamo da osoba nije volja-o-sebi, već fenomen volje, te se kao pojava vodi principom dovoljnog razloga.¹⁰ Što bi se drugim riječima moglo podvesti pod *ex nihilo nihil fit* pa se tako i odluka ne može promatrati kao ona koja nema uzrok ni u čemu osim sebe same, već se uzrok djelovanja nalazi i izvan same volje pojedinca.

⁸ Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, p. 253.

⁹ Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, preveo Viktor D. Sonnenfeld (Zagreb: Naprijed, 1990), p 34–35.

¹⁰ Vidi: Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Köln: Könnemann, 1998), § 23.

Pozicija Helene Druskowitz po pitanju slobode volje neposredno je vezana uz pitanje odgovornosti i nadovezuje se na ono što je o tome pisao Paul Rée, U svojoj knjizi Druskowitz se suprotstavlja stavovima njemačkog filozofa Paula Réea.¹¹ U svojim filozofskim stajalištima Rée je bio determinista koji je smatrao da čovjekom vlada egoizam. On odbacuje metafizička objašnjenja o dobru i zlu te smatra kako su moralne fenomene najbolje apostrofirali francuski prirodoslovac Jean-Baptiste de Monet Lamarck (1744 – 1829) i Charles Darwin (1809 – 1882) koji su rješenje problema pronašli u povratku prirodnim uzrocima. Lamarck je u svom djelu *Philosophie zoologique (Filozofija zoologije)*, objavljenom 1809. godine, iznio prvu čitavu teoriju organske evolucije prema kojoj organizmi podliježu neprekidnom procesu preobrazbe koji pak ovise o uvjetima okoliša, a svojstva koja su stekli prenose se na potomstvo. Rée je jednako kao i Lamarck smatrao da se stečene navike mogu prenijeti na potomstvo kao urođene osobine. Tako je i altruizam s vremenom postao urođena osobina. Altruizam se pokazao vrlo koristan, navodi Rée, te ga se hvali kao nešto dobro neovisno o samom ishodu stvari.

Teorija evolucije Charlesa Darwina oslanja se na prirodnom odabiru koji uništava jedinke koje su lošije prilagođene uvjetima života te podupire one jedinke koje su bolje prilagođene. Kao što je već rečeno Rée je smatrao da je altruizam urođena ljudska potreba koja je kroz stoljeća i stoljeća bila ojačana selekcijom.

Rée je također odbacio slobodu volje smatrajući kako se pogreške o slobodi volje nalaze u razvijanju osjećaja jednakosti. Naime, s jedne strane kazne prouzročene od autoriteta pojavljuju se kao čin osvete, a s druge strane ljudi vjeruju u slobodu volje.¹²

Treba spomenuti da je Druskowitz i privatno poznavala Paula Réea. Naime, 1884. godine Druskowitz se počela kretati u krugu njemačke književnice Malwide von Meysenburg (1816 – 1903),¹³ kojem su osim Réea pripadali i Reiner Maria Rilke, Meta von Salis, Resa von Schirnhofner, Lou Andreas-Salomé i Friedrich Nietzsche.

¹¹ Paul Rée (Bartelshagen, Njemačka, 21. studenog 1849 – Celerina, Švicarska, 28. listopada 1911), je 1875. godine u Halleu doktorirao filozofiju. Bio je bliski prijatelj Friedricha Nietzschea na čiju je filozofiju i utjecao te Lou Andreas-Salomé.

¹² Vidi: Paul Rée, »The Origin of the Moral Sensations«, u: Paul Rée, *Basic Writings* (Chicago: University of Illinois Press, 2003), pp. 85–166.

¹³ Više o krugu oko Malwide von Meysenburg vidi: Lou Andreas-Salomé, *Moj život*, preveo Ivan Ott (Koprivnica: Šareni dućan, 2015), pp. 73–75.

Helene Druskowitz o slobodi volje

Na početku svog djela Druskowitz navodi četiri stajališta koja se trebaju razlikovati kada su u pitanju odgovornost i uračunljivosti:

- »1) Drže se čvrsto odgovornosti i uračunljivosti i utemeljuju ju na prihvaćanju prirodne slobode volje;
- 2) Negiraju prirodnu slobodu i utemeljuju odgovornosti i uračunljivosti na prihvaćanju transcendentalne slobode;
- 3) Negiraju prirodnu i transcendentalnu slobodu i time isto postojanje odgovornosti i opravdanost uračunljivosti;
- 4) Ustraje se na postojanja odgovornosti i opravdanju uračunljivosti, premda se niječe koliko prirodna toliko i transcendentalna sloboda (ili se pretpostavka ovog potonjeg [transcendentalne slobode] promatra kao besmislena za prosuđivanje empirijskog čovjeka, kako mi to činimo) i traži se u nekom drugom smjeru – zasada neka ostane po strani u kojem – utemeljenje odgovornosti i uračunljivosti. Mi se držimo ovog potonjeg stajališta.«¹⁴

Ona sama se priklonila posljednjem stajalištu kojim se negira utemeljenje odgovornosti kako na prirodnoj, tako i na transcendentalnoj slobodi. Nadalje Druskowitz iznosi tezu kako se učenje o slobodi volje formiralo na Istoku te kako je sastavni dio budizma i brahmanizma: »[č]ovjek je, prema brahmanističkom kao i prema budističkom nazoru, slobodni začetnik svojih djela <...>.«¹⁵ Na Zapadu učenje o slobodi volje biva postavljeno od strane kršćanskih teologa »<...> i iz kršćansko-teoloških nazora podupiruće pseudofilozofije.«¹⁶ Rée u

¹⁴ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* (Heidelberg: Georg Weiß, 1887), p. 1: »Es sind in Bezug aus Verantwortung und Zurechnung folgende Standpunkte zu unterscheiden: 1) Man hält an der Verantwortung und Zurechnung fest und begründet sie auf die Annahme einer natürlichen Willensfreiheit; 2) man negiert die natürliche Freiheit und begründet Verantwortung und Zurechnung auf die Annahme einer transcedentalen Freiheit; 3) man negiert die natürliche und die transcedentale Freiheit und damit auch das Vorhandensein der Verantwortung und die Berechtigung der Zurechnung; 4) man hält an dem Vorhandensein der Verantwortung und an der Berechtigung der Zurechnung fest, trotzdem man sowohl die natürliche, wie die transcedentale Freiheit negiert (oder die Annahme der letzteren doch als bedeutungslos für die Beurteilung des empirischen Menschen betrachtet, wie wir es thun) und sucht, in einer anderen Richtung – es bleibe zunächst dahingestellt in welcher – eine Begründung der Verantwortung und Zurechnung. Wir stehen auf diesem letzteren Standpunkte.«

¹⁵ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung*, p. 2: »Der Mensch ist, nach der brahmanischen wie nach der buddhistischen, der freie Urheber seiner Thaten <...>.«

¹⁶ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung*, p. 2: »<...> und von einer auf christlichtheologische Anschauungen sich stützendem Pseudo-Philosophie <...>.«

spisu *Die Illusion der Willensfreiheit, ihre Ursachen und ihre Folgen* (Iluzija slobodne volje, njezin uzrok i njezine posljedice) tvrdi da to da je volja slobodna znači da je svako voljno djelovanje jedan ‚apsolutni početak‘ ili ‚svako voljno djelovanje je prvi dio, a ne srednji, a ne djelovanje prethodnih uzroka‘. Dakle, Rée smatra da se nekom djelu više ne može pridodati zaslugu ili krivicu čim ih se prestane promatrati kao apsolutni početak i kad se uvidi njihova kauzalna uvjetovanost. Nakon toga ne postoji ni vrlina ni porok, ni zasluge ni krivice. Čovjek postaje automat. Ipak, naš osjećaj se suprotstavlja tome da se čovjek promatra kao automat, kao polazište uzročne uvjetovanosti. Druskowitz se suprotstavlja Réeu po pitanju ubrojivosti i odgovornosti. Ona, naime, smatra da je čovjek unutrašnjošću prisiljen držati se odgovornosti i uračunljivosti i kad je uvjeren da nema slobodu volje.

Za Druskowitz pak sloboda volje pripada u carstvo iluzija. Ona se tako nalazi na tragu Schopenhauera, kada negira slobodu volje na način kako je to uspostavio Kant, jednako kao i Rée, no ujedno se suprotstavlja Réeu po pitanju ubrojivosti i odgovornosti. Razlika u očitovanju dobre ili loše karakterne osobine između čovjeka i životinje uvjetovana je moralnom sposobnošću razlikovanja, kojom se čovjek tj. duhovno zdrava, odrasla i civilizirana osoba razlikuje u neznatnoj mjeri.

Stajalište da postoji sloboda volje, nadalje iznosi Druskowitz, izražava se u dvije formulacije od koje prva glasi »mogu činiti što želim«, a druga »mogao sam drugačije djelovati nego što sam stvarno djelovao«, pri čemu druga formulacija proizlazi iz prve.¹⁷ Time je izrečeno da činiti bez prisilnih razloga proizlazi iz slobodnog samoodređenja djelovatelja. Schopenhauer s pravom, smatra Druskowitz, upućuje da u formulaciji »mogu činiti što želim« koja ukazuje na samopouzdanje još uvijek ne leži određenje o samom htjenju.

Na kraju svoje knjige Druskowitz zaključuje:

»I samo time, da društvo reagira na određeni način na ponašanje individue i da ne promatra individu u kao nešto nesamostalno, može se poticati istinsko nastojanje i stremljenje prirode, koje se sastoji u tomu da osnažuje ono dobro i plemenito, a potiskuje loše i zlo. Ali ako netko misli, da se na tome mora stati, da se ljudsko djelovanje promatra *sub specie necessitatis*, i kao posljedica toga mjeriti sve ljude istom mjerom, taj ne razumije glas prirode, taj ne prepoznaje što

¹⁷ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung*, p. 7: »Die Anschauung, daß der Wille frei sei oder daß das Ich sich souverän manifestire, äußert sich in zwei Formeln, von denen die eine lautet: ‚ich kann Thun, was ich will‘ die andere: ‚ich hätte anders handeln können, als ich tatsächlich gehandelt habe‘ <...>«

priroda sa svom moći radi iako često s neodgovarajućim izborom i primjenom njezinih sredstava.«¹⁸

U svom kasnijem djelu *Pesimistične kardinalne postavke* koje je prvi puta objavljeno 1905. godine Druskowitz uvodi jedan nejasan, ali zanimljiv koncept: nadsferu. Na početku drugog dijela *Pesimističnih kardinalnih postavki* određuje nadsferu na sljedeći način:

»1. Postoji jedan visoki princip. Egzistencija jednog takvog proizlazi iz opažanja zakona koji vladaju unutar ukupne predodžbe i svijeta pojmova. Kao što se svjetlo i sjena međusobno isključuju, isto tako svim stvarima upravlja suprotnost. Preneseno na najvišu idejnu sferu, na filozofiju, to opažanje izražava najvišu suprotnost, naime onu materije i čistog duha.

2. Stoga mi smijemo izvorni duh svijeta označiti kao *nadsferu*, jer je lišena grešaka materijalne prirode; kao supstanciju, jer esencijalno u sebi uključuje sve ono što običnom svijetu nedostaje.

3. Visoki princip rabi sva obilježja u kojima ne sudjeluje materija. Nadsfera je jedina, jedinstvena, harmonična, isključuje iz sebe običnu preobrazbu i mijenjanje.«¹⁹

Koncept nadsfere ostaje nejasan, jednako kao i njen odnos s materijom pa samim time i s čovjekom kao dijelom materijalnoga. Nadsfera se pojavljuje kao ona koja može uzvisiti materiju, što određuje kao evoluciju²⁰ no nije jasno što pod time podrazumijeva. Ono zbog čega se u kontekstu promišljanja slobode volje nadsfera pojavljuje kao zanimljiva nalazi se u 6. odjeljku u kojem govori o ljudskom uzdizanju do transcendentalnog subjekta. Ovaj kantovski koncept omogućio bi uspostavu slobode volje, kada bi bio shvaćen u skladu s onim kako je prikazan u Kantovoj filozofiji, no Druskowitz dodaje kako to uzdizanje ništa ne mijenja u kontekstu razumijevanja evolucije materije. Na temelju ovoga bi se moglo konstatirati kako se ona i dalje nalazi na tragu schopenhauerovskog negiranja slobode volje kada se ona pojavljuje kao pojedinačna volja, tj. nemogućnosti sagledavanja transcendentalnog subjekta kao slobodnog jer on postaje transcendentalan (evolucijskom) težnjom materije prema nadsferi, no nadsfera i dalje ostaje nedostižan cilj težnje.

¹⁸ Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung*, p. 40.

¹⁹ Helene Druskowitz, *Pesimističke kardinalne postavke*, Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman (prev.) (Zagreb: Institut za filozofiju – Naklada Jurčić, 2018), p. 59. Von Erna (Helene Druskowitz), *Pessimistische Kardinalsätze: ein Vademekum für die freiesten Geister* (Wittenberg: Herrosé & Ziemsen, 1905), pp. 11–12.

²⁰ Helene Druskowitz, *Pesimističke kardinalne postavke*, p. 60. Von Erna (Helene Druskowitz), *Pessimistische Kardinalsätze: ein Vademekum für die freiesten Geister*, p. 14.

Kao što je već rečeno, Helene Druskowitz izražava nedvosmislen stav kako sloboda volje pripada u područje iluzije, što proizlazi iz stavova Paula Réea o nemogućnosti promatranja ljudskog djelovanja kao onoga koje ima apsolutni početak, te iz Schopenhauerova uvida o nemogućnosti slobode volje kada se volja pojavljuje u pojedinačnom biću. Cjelokupan stav Helene Druskowitz pomalo je nejasan, jer u svoje razumijevanje kasnije, 1905. godine, uvodi i koncept nadsfere koja ostaje nedefinirana i čija je uloga nejasna. S druge pak strane nejasnoći doprinosi i teško razumljivi stil pisanja. Ono što mi se čini značajnim u pogledu njezinoga bavljenja pitanjem slobode volje jest njezino uklapanje u obrazac filozofsko-povijesnih trenutaka koji otvaraju pitanje slobode volje kao relevantno. Druskowitz se svojim stavom o slobodi volje nalazi na tragu navedenoga problema usklađivanja dominantne paradigme viđenja prirode, koju u ovom razdoblju diktira prirodna znanost, s viđenjem čovjeka kao slobodnog i odgovornog bića, koje nalazimo kod npr. Kanta. Njen se stav tako nalazi na tragu prihvaćanja determiniranosti prirodnog kauzalnog lanca, bez mogućnosti postuliranja slobode u transcendentnom subjektu, s jedne strane, da bi, s druge strane, nastojala uspostaviti temelje za odgovornost i ubrojivost koja biva ugrožena determinističkim viđenjem svijeta i čovjeka.

Literatura

- Lou Andreas-Salomé, *Moj život*, Ivan Ott (prev.) (Koprivnica: Šareni dućan, 2015).
- »Druskowitz, Helene von, geb. Druschkovich, Helena Maria«, u: Ilse Korotin (Hrsg.), *Biografía: Lexikon osterreichischer Frauen*, (Wien – Köln – Weimar: Bohlau Verlag, 2016), sv. 1.
- »Druskowitz (von), Helene«, u: Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman, *Naše žene: Leksikon znamenitih žena Hrvatske od X. do XX. stoljeća* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2016).
- Helene Druskowitz, *Pesimističke kardinalne postavke*, Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman (prev.) (Zagreb: Institut za filozofiju – Naklada Jurčić, 2018).
- Helene Druskowitz, *Wie ist Verantwortung und Zurechnung ohne Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* (Heidelberg: Georg Weiß, 1887).
- Immanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Viktor D. Sonnenfeld (prev.) (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984).
- Immanuel Kant, *Kritika praktičkog uma*, Viktor D. Sonnenfeld (prev.) (Zagreb: Naprijed, 1990)
- Davor Pećnjak, *O problemu slobode volje* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2018).
- Paul Réé, *Basic Writings* (Chicago: University of Illinois Press, 2003).

Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung* (Köln: Könemann, 1998).
Von Erna (Helene Druskowitz), *Pessimistische Kardinalsätze: ein Vademekum für die freiesten Geister* (Wittenberg: Herrosé & Ziemsen, 1905).

Helene Druskowitz on Free Will

Summary

In her work *Wie ist Verantwortung und Zurechnung Annahme der Willensfreiheit möglich? Eine Untersuchung* (*How is Responsibility and Imputation Possible Without Acceptance of Free Will? An Investigation*, 1887) Helene Druskowitz deals with freedom of will in the context of accountability and responsibility. Her position is in opposition to Kant's concept of transcendental freedom as the foundation for freedom and responsibility in action. Druskowitz rejects transcendental freedom, while retaining accountability and responsibility. She builds her understanding of freedom and responsibility partly on the philosophical arguments propounded by Arthur Schopenhauer and Paul Rée.

Keywords: Helene Druskowitz, Immanuel Kant, Paul Rée, Arthur Schopenhauer, free will